

De geschiedenis van het portret van Jaspar Schade door Frans Hals¹

Toen ik in de zomer van 1962 een bezoek bracht bij de heer en mevrouw Waller-Brouwer Nijhoff in de Heerenstraat te Utrecht – het doel ervan had niets van doen met het onderwerp van dit artikel – ontmoette ik daar tot mijn verbazing in de vestibule de zelfverzekerde, om niet te zeggen hautaine blik van Jaspar Schade, waarmee hij mij nog maar enkele weken tevoren op de Frans Hals-tentoonstelling in Haarlem zo lang had vastgehouden en waarmee ik al in 1937, eveneens op een Frans Hals-expositie, had kennism gemaakt (afb. 1 en 2). Ik deed blijken hoe verrast ik was Jaspar Schade na zo korte tijd hier nu in Utrecht terug te zien, waarop mijn gastheer vertelde, dat het portret al een kleine honderd jaar in zijn familie thuishoorde en inderdaad een copie was van het schilderij van Frans Hals in Praag. Wat later deed de heer Waller mij het volgende merkwaardige verhaal, dat voor mij de aanleiding is geweest tot langdurige naspeuringen en dat ik, vanzelfsprekend eerst na verkregen toestemming van het echtpaar Waller, hier zo getrouw mogelijk met mijn eigen woorden wil trachten weer te geven.²

‘Mijn grootouders Beuker’, aldus de heer Waller, ‘kochten in 1865 van Mr. P.M. de la Court de buitenplaats “Zandbergen”, die nu “Oud-Zandbergen” heet, gelegen aan de Amersfoortsestraatweg nabij het “Huis ter Heide”. Nadat mijn grootvader in 1877 was gestorven, is zijn weduwe er tot haar dood, in 1896, blijven wonen, waarna de kinderen de bezitting in 1897 aan de heer J. Blocker hebben verkocht. Gelijk met “Zandbergen” kocht mijn grootvader het daarin toen blijkbaar aanwezige portret van Jaspar Schade van Westrum, door Frans Hals in 1645 geschilderd, dat volgens de legende altijd in het huis “Zandbergen” had gehangen. Op zekere dag, dit zou gebeurd moeten zijn omstreeks 1870-1875, kreeg mijn grootvader van zijn vriend Praetorius, een expert op het gebied van schilderijen, het verzoek, de Frans Hals aan hem te willen verkopen. Zij kwamen tot overeenstemming, waarbij mijn grootvader evenwel als voorwaarde stelde, dat hij van het portret een volkomen getrouwe copie wilde hebben, opdat hij die op de plaats van het origineel zou kunnen hangen. Aldus is geschied. Het schilderij, dat nu hier in de vestibule hangt, herinner ik mij nog heel goed uit mijn jeugd, wanneer ik als kind mijn grootmoeder op “Zandbergen” kwam bezoeken.’

De heer Waller had een brief van zijn moeder bewaard van 1 Juni 1934, die met het boven weergegevene overeenstemt. In deze brief, door mevrouw Waller-Beuker op 72-jarige leeftijd geschreven, staat o.a.: ‘Het origineel, door Frans Hals geschilderd, schijnt altijd in de verkoopen van Zandbergen begrepen te zijn geweest en kwam dan ook zoo doende in het bezit van mijn vader; het portret is van den Heer Schade van Westrum die Zandbergen liet bouwen. De legende was eraan verbonden, dat het huis in elkaar zoude storten als het portret afgenomen werd. Het hing beneden in den gang boven de deuren van de salon

(middenkamer). De copie is in alle opzichten precies hetzelfde als het origineel en is geschilderd door Pieneman, reden waarom de copie ook een groote waarde heeft en dus ook zeker na mijn overlijden getaxeerd moet worden voor de verdeling. Mijn Vader was blijkbaar geen groote liefhebber noch kenner van schilderijen... De Heer Piet Praetorius, neef, vriend en bankier van mijn Vader, op een goeden dag op Zandbergen zijnde (hij was een groot verzamelaar en kenner van schilderijen) vroeg hij om een trap om eens bij het schilderij te kunnen komen en het eens goed te bekijken, wat natuurlijk werd toegestaan. Daarna schijnt hij gevraagd te hebben het te mogen overnemen. De som weet ik absoluut niet. ... Genoemde Heer P. heeft het naar Keulen verkocht. ... Later hebben we weer eens gehoord dat het naar Amerika verkocht was. ...³ Het kwam mij voor, dat het mogelijk moest zijn de beschreven gang van zaken zonder al te veel moeite op zijn juistheid te toetsen.

De buitenplaats 'Zandbergen' en haar bezitters

Ik begon met een blik op de 'Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht' van Bernard de Roij, uitgegeven in 1696 door Nicolaas Visscher te Amsterdam.⁴ Op de plaats van het tegenwoordige 'Oud-Zandbergen', aan de Zuidzijde van de Amersfoortsestraatweg, vond ik een huis getekend met het bijschrift 'Den Heer Schade' en aan de Noordzijde, een vak meer naar het Westen, 't'Huys ter Heyde'. Deze op afbeelding 3 aangegeven situatie laat zich als volgt documenteren.

Gedeputeerde Staten van Utrecht stelden bij resolutie van 12 Augustus 1652⁵ het bestek vast voor de aanleg en de beplanting van de Amersfoortseweg, van de Amersfoortse berg tot de weg Utrecht-Zeist, een kaarsrecht stuk van ongeveer 10 kilometer. Dit stuk weg werd op tekening in vakken verdeeld van elk 100 roe lengte, dat is ongeveer 376 meter. Deze vakken werden door Gedeputeerde Staten bij beschikking van 17 December 1652⁶ aan particuliere gegadigden toegewezen, met de verplichting het betreffende gedeelte van de weg binnen de tijd van twee jaar volgens het bestek aan te leggen, te beplanten en te onderhouden. Men kreeg daarvoor de volledige eigendom over de aan zijn vak gelegen grond, al of niet ter weerszijden van de weg, tot een diepte van 50 roe of, indien men op zijn grond een huis bouwde, van 100 roe. Aan beide zijden van zijn perceel moest men een 'sortie' of zijweg maken van 5 roe breed.⁷ Men zou ten aanzien van dit vermogensbestanddeel voor 25 jaar zijn vrijgesteld van alle reële en personele lasten, welke dispensatie enige malen voor een zelfde termijn is verlengd. De eerste twaalf vakken, gerekend van Amersfoort af, wezen Gedeputeerde Staten toe aan het stadsbestuur van Amersfoort ter verdeling onder inwoners van die stad. Aan de heer Splinter, 'die sich verobligeert alsdan te stellen eene bequame Tapstede' en die aanvankelijk het 15e vak had toebedeeld gekregen, werden bij beslissing van 7 Mei 1653⁸ de vakken 20 en 21 aan de Noordzijde toegewezen. Langs vak 20 verrees 't'Huys ter Heyde', waar de participanten van de weg op 20 Augustus 1655 hun eerste vergadering hielden ter bespreking van hun gemeenschappelijke belangen.⁹ De heer Schade kreeg vak 19 toegewezen, zowel aan de Noord- als aan de Zuidzijde.

Geboren op 12 Augustus 1623 als oudste zoon van Mr. Willem Schade en Emilia van Kinschot, trouwde Jaspar in 1649 met Cornelia Strick van Linschoten, in welk jaar hij ook als geëligeerde raad zitting had in de Staten van Utrecht. Hij behoorde tot een aanzienlijke Stichtse familie, was ambachtsheer van Tull en 't Wael, werd in 1642 kanunnik en in 1666 deken van het kapittel van Oudmunster, in 1672 gecommitteerde ter Staten-Generaal en in 1681 president van het Hof te Utrecht.¹⁰ Van der Monde noemt hem onder degenen,

1
Frans Hals, portret van Jaspas Schade. Národní-Galerie, Praag.

2
Copie van het portret op afbeelding 1, omstreeks 1870. Copiist onbekend. Particulier bezit.

die in 1671 binnen Utrecht een karos hielden.¹¹ Hij overleed op 25 October 1692 te Utrecht, waar hij in de Buurkerk begraven ligt.

Over de persoonlijkheid van Jaspas Schade zijn wij wat eenzijdig ingelicht, in dien zin, dat de enkele gegevens waarover wij beschikken, de buitensporige luxe betreffen die hij zich in het bijzonder ten aanzien van zijn garderobe veroorloofde. Ofschoon Frans Hals' portret ons op dit punt heel duidelijk informeert, wil ik ook enkele schriftelijke bronnen citeren. Zo is een brief bewaard gebleven van Gaspar van Kinschot – broer van Jaspas Schade's moeder – aan zijn zoon Roeland, toen in Parijs, van 7 Augustus 1645, waarin hij o.a. schrijft: 'Une chose vous prie-je de vivre modestement sachant comment ie suis ennemi, de toute pompe extérieure. Je vous dirai franchement que vostre tante Schadé lisant celles de son puisné se mit en une altération bien grande aijant la proposition d'un habit de 300 francs et autres frais.'¹² Sprekend is ook het testament van Elisabeth de Leeuw, getrouwd met Jaspas' oudere halfbroer Johan, opgesteld door notaris J. van Vechoven te Utrecht op 30 Augustus 1663.¹³ Zij wijst hierin voogden aan voor haar eventueel na te laten onmondige kinderen 'uyt-

2

sluytende uyt haren boedell ende goederen de Ed. heeren Regierders der Stadt, haere Gecommitteerden ofte Weescamere ende alle anderen, en insonderheyt mede uytsluitende de heere Gasper Schade, Canonick t'Oudemunster t'Utrecht.' Dat is klare taal. Seymour Slive tenslotte is bij Frans Hals' portret te rade gegaan om ons als zijn indruk te kunnen geven dat 'Jasper was a vain and proud peacock.'¹⁴

Uit Jaspars huwelijk met Cornelia Strick van Linschoten zijn ons elf kinderen bekend: drie zoons, die allen ongetrouwd zijn gebleven, en acht dochters. Zoon Gaspar Cornelis liet krachtens zijn testament van 15 November 1701¹⁵ 'Zandbergen' bij legaat na aan zijn zwager Mr. Jacob Noirot, getrouwd met Agnes Schade. In 1740 verkoopt Noirot 'zeekere Buijtenplaats genaamt Sandbergen met zijn Heere Huyzinge ... alsmeede omtrent 17 mergen land ... alles gelegen aan weeder kanten van de Utrechtse breede wagenwech naa Amersfoort naabij het Huys ter Heyden ...' aan Johanna Margareta Vreeland, weduwe van Cor-

4

tentoongesteld of publiek geveild geweest. Bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie noch bij de Stichting Iconografisch Bureau kon men mij een vroegere eigenaar dan Wilson noemen. De catalogus van de Frans Hals-tentoonstelling in Haarlem van 1962 begint zijn herkomstopgave ook pas met Wilson. Deze catalogus was van de hand van Seymour Slive, toen reeds hoogleraar aan de Harvard University te Cambridge (Mass.), U.S.A.¹⁹ In diens later verschenen, hiervoor al genoemde, grote oeuvre-catalogus van Frans Hals vindt men evenmin een vorige eigenaar. Wel wordt in beide laatstgenoemde werken de expositie vermeld, die Wilson in 1873 in de Galerie du Cercle Artistique et Littéraire te Brussel van zijn verzameling heeft gehouden. Het portret van Jaspas Schade blijkt dan al tot zijn collectie te behoren. De kostbare catalogus van deze tentoonstelling geeft een beschrijving van het portret en bevat een gravure naar het schilderij van Charles Waltner.²⁰

Naar aanleiding van deze tentoonstelling, die op 15 Augustus 1873 werd geopend, wijdde Charles Tardieu een bespreking aan Wilsons collectie in de *Gazette des Beaux-Arts*,²¹ als tweede nummer van een serie artikelen onder de titel 'Les Grandes Collections Etrangères'. Tardieu schrijft over Wilson, 'wiens verzameling bezig is beroemd te worden', dat hij, van afkomst Engelsman, maar in Brussel geboren, meer dan dertig jaar in Holland heeft gewoond. 'Quittant ce pays, il a voulu avoir sous les yeux quelques souvenirs des maîtres qui l'ont illustré. On ignorerait son long séjour en Hollande qu'on le devinerait en parcourant sa galerie de tableaux, et il y a gros à parier que Harlem lui a servi de résidence, car c'est aux peintres harlemois et notamment à Frans Hals, le maître à la mode, qu'il doit les perles de sa collection ... etc.'²²

Ofschoon zowel in de tentoonstellingscatalogus van 1873 als in het artikel van Tardieu aan het portret van Schade vrij veel aandacht wordt geschonken, wordt in geen van beide iets gezegd over tijd en wijze van verwerving door Wilson.

De wapentjes op de portrellijsten.

Het hiervoor genoemde artikel van Van de Ven in 'De Nederlandsche Leeuw' van 1932 bespreekt drie punten: de identiteit van de geportretteerde, diens geboortejaar en de familiewapentjes op de lijst van het portret, ter weerszijden vier.

Reeds in de catalogus der tentoonstelling van Wilsons schilderijen in 1873 werd verondersteld dat het portret van Jaspar Schade zou zijn. Dit werd bevestigd door een naar aanleiding van die catalogus geschreven artikel van E.P. Matthes, een vriend van Wilson, in 'De Navorscher' van 1875.²³ Ook Van de Ven komt tot de conclusie, dat met het portret geen ander dan Jaspar Schade kan zijn voorgesteld. Aan deze identificatie hebben mede bijgedragen de door Cornelis Jonson van Ceulen 1 geschilderde portretten, gesigneerd en 1654 gedaateerd, van Jaspar Schade en zijn echtgenote, die zich thans bevinden in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede.

Het geboortejaar van Jaspar was door Van Spaen al in het begin van de 19e eeuw als 1623 vermeld.²⁴ Nadien hadden anderen daarop foutieve conjecturen voorgedragen, wat tot diverse onjuiste veronderstellingen had geleid. Van de Ven toonde aan, dat 1623 inderdaad Jaspars geboortejaar is.

Tenslotte bespreekt Van de Ven de wapenschildjes op de lijst. Hij geeft de kwartierstaat van Jaspar Schade en toont dan aan, dat de wapentjes wel de acht kwartieren van de geportretteerde vertegenwoordigen, maar dat die schildjes in volkomen willekeurige volgorde op de lijst zijn aangebracht. Een verklaring hiervoor ontving hij van Dr. Vincenc Kramar, de toenmalige directeur van het museum te Praag, die hem berichtte, dat de tegenwoordige lijst uit de 19e eeuw dateert en dat bij het aanbrengen van de oude schildjes op de nieuwe lijst de verwarring is ontstaan. Herstel van de juiste volgorde was volgens Dr. Kramar niet meer mogelijk, omdat de ornamenten van de nieuwe lijst bij de wapenschildjes zijn aangepast. Ik geef hieronder de wapentjes weer, zowel in de volgorde waarin zij oorspronkelijk, volgens de regels van de heraldiek, op de lijst moeten hebben gezeten, als op de wijze waarin zij daarop tegenwoordig voorkomen.

Oorspronkelijke plaatsing

Schade	Van Kinschot
Deys	Pijll
Van Zuylen	Roefs
Van Winssen	Boulyn

Tegenwoordige plaatsing

Roefs	Boulyn
Deys	Schade
Van Zuylen	Van Winssen
Pijll	Van Kinschot

De kwestie van de schildjes verdient om twee redenen onze aandacht. In de eerste plaats, omdat Matthes in zijn zo even reeds genoemde artikel in 'De Navorscher' van 1875 uitvoerig de wapens beschrijft waarmee de lijst toen versierd was. Uit die beschrijving blijkt, dat alle schildjes in 1875 nog op de juiste plaats zaten. Dat hij enkele van die familiewapens niet kon thuisbrengen, is hier niet van belang. Hij werd hierover van redactiewege en door een aanvullende mededeling van Vorsterman van Oyen in dezelfde jaargang²⁵ op de juiste wijze geïnformeerd. De tweede reden om op de wapentjes te letten is het feit, dat ook de copie van de familie Waller gevat is in een lijst waarop de acht familiewapentjes zijn bevestigd. Weliswaar zijn de schildjes ook hier niet juist aangebracht, maar allerm minst in een willekeurige volgorde zoals op het portret in Praag. Er is alleen een vergissing begaan, in dien zin, dat de schildjes van rechts en links zijn verwisseld. Denken wij ons dit gecorrigeerd, dan blijkt de plaatsing

volkomen in orde te zijn. Had Van de Ven de copie gekend toen hij in 1932 zijn artikel schreef, vanzelfsprekend had hij deze in zijn stuk betrokken. Uit het voorgaande mogen wij, lijkt me, concluderen, dat het portret in Praag na 1875 zijn tegenwoordige lijst heeft gekregen en dat de copie van de familie Waller waarschijnlijk is geschilderd en ingelijst ten tijde dat het origineel 'Zandbergen' heeft verlaten.

*John W. Wilson*²⁶

Tijdens de Belgische opstand was Thomas Wilsons bedrijf in Salle, bij Brussel, verloren gegaan. Kort nadien kwam hij met zijn gezin naar Holland en vestigde zich in 1833 te Haarlem, waar hij een katoenfabriek stichtte. Zijn zoon John W.,²⁷ in 1815 te Brussel geboren, trouwde op 14 Maart 1839 met Jonkvr. W. C. van Valkenburg, die, na hem een zoon en twee dochters te hebben geschonken, reeds op 15 Mei 1844 op 30-jarige leeftijd werd begraven. John W. volgde in 1856 of '57 zijn vader op als eigenaar van de fabriek en verhuurde deze voor zeven jaar aan de firma Bavink te Almelo. Die jaren woonde Wilson met zijn kinderen te Hillegom. Toen hij de fabriek in 1864 zelf weer overnam en in 1868 in Haarlem terugkeerde, was dat maar voor kort. De katoenschaarste en de concurrentie van Twente hadden zijn bedrijf gefnuikt. Bij de volkstelling in 1870 wordt hij ambtshalve uit het bevolkingsregister van Haarlem afgeschreven. Waarschijnlijk had hij de stad toen al verlaten en had hij zich te Parijs gevestigd.

Over de totstandkoming van zijn indrukwekkende schilderijenverzameling heb ik geen gegevens kunnen vinden. Het gemeentearchief van Haarlem kon mij op dit punt aan geen enkele informatie helpen. Evenmin Wilsons in Nederland wonende nakomelingen met wie ik contact heb gehad. Blijkbaar heeft Wilson aan zijn verzameling geen bekendheid willen geven en heeft hij haar eerst in 1873 onder de korenmaat vandaan gehaald. Haar roem heeft maar kort geduurd. Zoals hiervoor al gezegd, werd de collectie op 14 Maart 1881 openbaar geveild. Op 12 Augustus 1883 is Wilson te Neuilly sur Seine, bij Parijs, overleden.

Wilson moet de beschikking hebben gehad over een enorm vermogen. Het aanleggen van een verzameling als door hem in 1873 tentoongesteld, moet hem een kapitaal hebben gekost, wat hem overigens niet heeft belet in 1856 grond aan te kopen in de Haarlemmermeer ter waarde van f. 213.800, -. Ook uit andere gegevens krijgen we de indruk van iemand, die niet huiverig was voor een grote besteding of een royaal gebaar. Tardieu begint het artikel, waaruit ik in een vorig hoofdstuk reeds citeerde, met ons te vertellen, dat Wilson aan het Louvre twee Constables had afgestaan en vervolgt dan: 'Pour se payer aussi coûteuse fantaisie, il faut être puissamment millionnaire et légèrement excentrique, ou – pour tout dire en un mot – il faut être Anglais.'²⁸ Mij dunkt, een typisch fin-de-siècle beeld van de gefortuneerde Engelsman in Franse ogen.

De expositie-catalogus bevatte 164 schilderijen, waarvan er 76 – van 57 schilders – tot de Hollandse school behoorden. Van iedere schilder bezat Wilson een of twee werken, van Rembrandt drie. Frans Hals sprong er uit met vijf schilderijen,²⁹ die Tardieu, zoals wij zagen, als de parels van de hele collectie beschouwde.

Wat de echtheid betreft van Wilsons schilderijen, daaromtrent is Tardieu volkomen gerustgesteld, in de wetenschap dat alle tentoongestelde werken onderworpen zijn geweest aan de expertise van Etienne le Roy, de expert van de koninklijke musea van België. 'L'autorité d'un juge aussi compétent nous dispense de toute observation sur l'authenticité des oeuvres que nous allons passer en re-

5

Ch. H. Hodges, portret van
P.E.H. Praetorius. Particulier
bezit (foto Ikonografisch
Bureau, 's-Gravenhage).

5

vue.³⁰ En wat de portretten van Frans Hals aangaat, ook Slive heeft deze alle vijf als echt erkend.

P.E.H. Praetorius (afb. 5)

Zoals mevrouw Waller-Beuker in haar brief van 1 Juni 1934, in de aanvang genoemd, schrijft, was Piet Praetorius – voluit Pieter Ernst Hendrik Praetorius – een neef van haar vader. Mevrouw Wallers grootvader Beuker en de moeder van Praetorius waren n.l. broer en zuster.

Praetorius werd geboren op 22 Juli 1791 te Amsterdam als zoon van een boekhouder. Hij trouwde in 1818 te Amsterdam met Sara Engelina van Vianen. Het gezin woonde enige jaren te Haarlem, maar was ten tijde van de eerste volkstelling, in 1829, vandaar al vertrokken naar Amsterdam, waar Praetorius' vrouw reeds in 1831 overleed. Hij is in zijn geboortestad blijven wonen, waar hij makelaar en bankier werd en waar hij op 23 Februari 1876 op 84-jarige leeftijd is gestorven.³¹

Wij weten vrij veel van hem af, niet zo zeer van zijn persoonlijkheid of van zijn maatschappelijke carrière, als wel van de uitoefening van zijn grote liefhebberij, de schilderkunst. Hij heeft n.l. een globale beschrijving nagelaten van zijn loopbaan als amateur-schilder met een opgave van zijn vroegere Amsterdamse kunstvrienden en -kennissen, 'voor zooveel ik mij dezelve kan herinneren.' Hij noemt er 66 met name.³²

Reeds op 8 of 9-jarige leeftijd kreeg hij zijn eerste tekenlessen en zes jaar later maakte hij zijn eerste schilderij. Aanvankelijk bepaalde zijn werk zich tot het kopiëren van bekende 17e-eeuwers (A. van Ostade, Vermeer), in 1814 schilderde hij voor het eerst naar het leven. Perspectief leerde hij van J. Jelgerhuis Rzn.

Hij werd achtereenvolgens lid van het tekengenootschap 'Zonder Wet of Spreuk', van de Maatschappij 'Felix Meritis' en van het Kunstgenootschap 'Arti et Amicitiae'. In 1839 was hij een der oprichters van de Maatschappij ter Bevordering van Beeldende Kunsten. Hij werd in 1844 benoemd tot lid van de Commissie van Toezicht – later Raad van Bestuur – van het Rijksmuseum te Amsterdam en van het Paviljoen 'Welgelegen' te Haarlem. Van 1852 tot 1875 is Praetorius voorzitter geweest van de Raad van Bestuur van het Rijksmuseum.³³

Het bewaard gebleven document van zijn schildersloopbaan, waaraan ik het bovenstaande hoofdzakelijk ontleende, schreef en ondertekende Praetorius op 26 Januari 1869. Het jaar daarop voegde hij er een appendix aan toe, waarin hij vermeldt bij K.B. van 29 April 1870 benoemd te zijn tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Tevens vertelt hij daarin wat zijn laatste vijf, in 1865 en 1866 geschilderde werken voorstelden. Daartoe behoorden twee stadsgezichten in Haarlem en een copie van Frans Hals' portret van Willem van Heythuyzen, waarschijnlijk het kleine portret, nu in Brussel, dat zich toentertijd nog in het Hofje van Heythuyzen te Haarlem bevond.

Werk van Praetorius berust in het Rijksprentenkabinet en Museum Fodor te Amsterdam, het Rijksmuseum Kröller-Müller te Otterlo en het Gemeentearchief van Haarlem.³⁴

Nogmaals de brief van mevrouw Waller-Beuker

Wanneer we, met de wetenschap uit het voorgaande opgedaan, de brief van mevrouw Waller-Beuker opnieuw bezien, dan trekken diverse punten de aandacht. Voordat ik deze ter sprake breng wil ik er nog op wijzen, dat wij ons dat geschrift niet zozeer moeten voorstellen als een tot een bepaald persoon gerichte brief. Het was meer een soort toelichting, bestemd voor diegene, die na haar overlijden in het bezit zou komen van de copie.

Dat Jasper Schade kort na 1650 de buitenplaats 'Zandbergen' heeft laten bouwen, kan moeilijk worden betwijfeld. Dat hij zijn portret daar heeft geïnstalleerd, is alleszins aannemelijk. Hoe laat zich nu verklaren, dat het portret, indien dit inderdaad in al die tijd 'Zandbergen' niet heeft verlaten, in geen enkele transportacte wordt genoemd, in tegenstelling tot bijvoorbeeld allerlei vrij waardeloos tuingereedschap? Tussen Schade's schoonzoon Noirot, die 'Zandbergen' tot 1740 heeft bezeten, en Beuker, die in 1865 eigenaar werd, tellen we negen elkaar opvolgende bezitters. Ik vermoed, dat het portret zodanig in de wand van de gang was verwerkt, dat het, als 'aard- en nagelvast', beschouwd werd met het huis een geheel uit te maken. Hiermee stemt de beschrijving enigszins overeen, die mevrouw Waller geeft van de 'expertise' van Praetorius ter plaatse. Hij vroeg 'om een trap om eens bij het schilderij te kunnen komen en het eens goed te bekijken.' Deze bewoordingen wijzen er op, dat het portret niet zo maar afneembaar was. Trouwens, Beukers verwerving van het origineel in 1865 was een sprekend voorbeeld van die stilzwijgende eigendomsovergangen die ons nu zo raadselachtig voorkomen. Beuker was geen grote liefhebber noch een kenner van schilderijen, schrijft zijn dochter. Als hij er maar een goede copie voor in de plaats kreeg had hij geen moeite met afstand te doen van zijn originele Frans Hals. Hierin ligt ook, dunkt mij, het bewijs dat hij het portret niet zelf zal hebben aangeschaft, maar daarvan met de aankoop van het huis eigenaar zal zijn geworden. En zo kan het even goed met De la Court en de andere voorgangers zijn gegaan.

Er is nog een andere factor, die de veronderstelde gang van zaken minder onwaarschijnlijk maakt en dat is de lage koerswaarde van Frans Hals in vroeger tijd. Ik hoop hierop straks nog nader in te gaan.

De plaats van het portret in huize 'Zandbergen', beschreven als 'beneden in den gang boven de deuren van de Salon (middenkamer)', is volkomen duidelijk. Deze kamer, met een oppervlakte van 56 m², aan de wegzijde naar voren uitspringend, is bij de huidige eigenaar van 'Zandbergen' - tegenwoordig 'Oud-Zandbergen' -, het Kerkgenootschap der Zevende-Dags-Adventisten, als aula in gebruik. Een dubbele deur met een geprofileerde omlijsting, die niet oorspronkelijk lijkt, geeft toegang tot dit hoofdvertrek.³⁵ Boven deze deur hing dan Jasper Schade - van omstreeks 1870 tot 1896 de copie -, op een eervolle plaats, dat wel, maar op die hoogte niet bijzonder goed zichtbaar voor de beschouwer.

Mevrouw Waller-Beuker schrijft in haar brief, dat de verkoop van het portret door haar vader aan Praetorius moet hebben plaatsgevonden omstreeks 1870-1875. Wij weten, dat het portret in 1873 deel uitmaakte van de collectie-Wilson en dat Beuker in 1865 eigenaar werd van 'Zandbergen'. Mevrouw Waller, die in 1862 is geboren, kan als kind het gebeurde dus wel bewust hebben meegemaakt, maar heeft de nadere bijzonderheden natuurlijk pas later gehoord, hetzij van haar vader, die in 1877 overleed, hetzij van haar moeder, die haar man bijna twintig jaar heeft overleefd. Wat nu deze bijzonderheden betreft, daarvan blijft bij nadere beschouwing niet veel over. Dat de copie een Pieneman zou zijn, is uitgesloten. Jan Willem Pieneman overleed in 1853 en zijn zoon Nicolaas in 1860. Dat Praetorius het origineel naar Keulen zou hebben verkocht, lijkt niet waarschijnlijk en dat het in Amerika zou zijn geweest is ondenkbaar. Dan zou het er wel zijn gebleven.

Bijzonder jammer is het, dat mevrouw Waller, zoals zij schrijft, absoluut niet wist wat haar vader voor het portret had ontvangen, behalve dan de copie. Het was n.l. juist de tijd waarin de waardering voor Frans Hals sinds kort geweldig omhoog schoot. Ik citeer in dit verband nog eenmaal Tardieu's artikel in de *Gazette des Beaux-Arts* van 1873: 'Frans Hals, longtemps délaissé, est depuis quelques années l'objet d'un culte qui tourne au fanatisme intolérant et exclusif. On s'expose aux plus terribles anathèmes si l'on hésite à saluer en lui le maître des maîtres, et l'engouement prend de telles proportions que la critique néerlandaise elle-même est bien près d'affirmer que la Hollande n'a pas produit un seul peintre qui le vaille, et que sa gloire éclipse jusqu'à celle de Rembrandt.'³⁶ De belangstelling voor Frans Hals van de zijde der copïisten was hiermee geheel in overeenstemming. Van Thiel schrijft hierover in zijn al eerder genoemd artikel: 'In de jaren vijftig interesseerde zich nog geen mens voor Frans Hals maar blijkens het nieuwe register' (bedoeld wordt het copïistenregister, P.H.D.) 'dat in 1877 begint, was dat later heel anders. Wanneer die belangstelling opkomt, valt niet na te gaan omdat er in de periode 1855-1877 geen aantekening van kopieeractiviteit werd gehouden.'³⁷ Dat ook Wilson een bijzondere voorkeur had voor Frans Hals, blijkt duidelijk uit de samenstelling van zijn collectie, zoals hiervoor beschreven. Wij kunnen er dan ook van verzekerd zijn, dat hem er veel aan gelegen zal zijn geweest de Jasper Schade aan zijn verzameling te kunnen toevoegen.

Vanzelfsprekend heb ik getracht een bewijs, of was het maar een aanwijzing te vinden, dat het portret van Schade uit de handen van Praetorius in die van Wilson is overgegaan. Het is mij niet gelukt. Het schijnt wel dat deze transactie geen enkel spoor heeft nagelaten. Dat zij heeft plaatsgevonden ligt niettemin zo voor de hand, dat zij moeilijk valt te betwifelen. Praetorius, het grootste en belangrijkste deel van zijn lange leven wonend in Amsterdam, met beide benen staande in de wereld van de schilderkunst, maar ook een bekende figuur in Haarlem, waarvan hij ons in zijn levensoverzicht de bewijzen levert; anderzijds

John W. Wilson, van 1833 tot 1870 in of nabij Haarlem woonachtig, zijn enorme particuliere verzameling opbouwend, natuurlijk waren zij geen vreemden voor elkaar.

Het is wel spijtig, dat het bijzonder spectaculaire portret van Jaspar Schade, 'exécuté avec un brio étourdissant',³⁸ ons land heeft verlaten; dat Praetorius het niet bestemd heeft voor het Rijksmuseum te Amsterdam, van welks Raad van Bestuur hij toentertijd zelf de voorzittersstoel bezette, of voor het toen nog prille, in 1862 gestichte Frans Hals-museum.

Er blijft nog een vraag ter beantwoording over: van wiens hand de copie is, die van omstreeks 1870 tot 1896 op 'Zandbergen' heeft gehangen en die nog in het bezit is van de familie Waller. Nadat wij vader en zoon Pieneman hebben moeten elimineren, blijft de identiteit van de copïst verborgen. Voor mij zelf houd ik het voorlopig op Praetorius.

NOTEN

¹ Zowel in de catalogi van de in 1937 en 1962 te Haarlem gehouden Frans Hals-tentoonstellingen als vrij algemeen in de literatuur wordt het portret waarom het hier gaat, beschreven als dat van Jaspar Schade van Westrum. Naar het mij voorkomt, ten onrechte. Hij zelf, zijn vader noch zijn zoons hebben zich ooit anders dan Schade genoemd en ook in officiële stukken uit hun tijd heten zij zo. Of Jaspar gerechtigd zou zijn geweest zich Schade van Westrum te noemen, is niet zeker. Aldus vriendelijke mededeling van Mr. A.W. Schade van Westrum te 's-Gravenhage.

² Jan Barend Waller, die mij dit vertelde, is in 1885 te Amsterdam geboren en was vele jaren als chirurg in Utrecht werkzaam, waar hij in 1967 is overleden.

³ Anna Waller-Beuker, geboren in 1862 te Amsterdam, overleed aldaar in 1939.

⁴ Rijksarchief Utrecht (RAU), Topografische Atlas, catalogusnummer 51-2.

⁵ Vervolg op Johan van de Water's *Groot Plakkaatboek 's Lands van Utrecht* door Mooorrees en Vermeulen (VUP), Utrecht, z.j., 2e boek, 14e titel, 2e deel, blz. 196.

⁶ VUP, 2e boek, 14e titel, 2e deel, blz. 197.

⁷ Vele van de tegenwoordige zijwegen van de Amersfoortsestraatweg gaan terug op deze 'sorties' uit de jaren vijftig van de 17e eeuw. Zo herkennen we in de huidige Prins Alexanderweg en Ericaweg de sorties, die vanouds het perceel van Schade insloten waarop hij 'Zandbergen' liet bouwen. Evenzo ontwikkelden zich de Hobbemalaan en de Dolderseweg uit de sorties langs de overplaats van 'Zandbergen', respectievelijk aan de West- en de Oostzijde.

⁸ Vollenhoven-archief (particulier bezit), voorlopig nummer 1c.

⁹ Vollenhoven-archief (particulier bezit), voorlopig nr. 4 (inleg). Het 'Huis ter Heide' is in 1971 afgebroken.

¹⁰ Archief Hoge Raad van Adel, 's-Gravenhage, Collectie Van Spaen, nummer 182, deel XIII, folio 142/146.

A.A. Vorsterman van Oyen, *Stam- en Wapenboek van Aanzienlijke Nederlandsche Familiën*, derde deel, blz. 108.

¹¹ *Tijdschrift van N. van der Monde*, 1835, 1e jaargang, blz. 177.

¹² Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage, Jhr. C.Ph.L. van Kinschot, *Genealogie van het Geslacht van Schooten, later genoemd: (van) Schoyte (België) en Van Kinschot (België en Nederland)*, deel 1, blz. 324.

¹³ Gemeentearchief Utrecht (GAU), Notariële Archieven, U 017 a 012.

¹⁴ Seymour Slive, *Frans Hals, Phaidon*, 1970, volume 1, blz. 161.

¹⁵ Protocol notaris H. van Hees te Utrecht. GAU, Notariële Archieven, U 110 a 006.

¹⁶ RAU, Rechterlijke Archieven, nr. 1257.

¹⁷ Vriendelijke mededeling van de heer W.B. Buma te Aerdenhout, achterkleinzoon van John W. Wilson, d.d. 19 Januari 1967.

¹⁸ *Maandblad van het Genealogisch-Heraldisch Genootschap 'De Nederlandsche Leeuw'*, jaargang 1932, blz. 243-246, overgedrukt in 'Historia', *Maand-schrift voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis*, 3e jaargang (1937), nr. 7 (Augustus), blz. 201-203, in verband met de Frans Hals-tentoonstelling in de zomer van 1937.

¹⁹ H.P.B(aard), 'Verleden en Heden 1862-

1962', Woord vooraf bij de catalogus van de Frans Hals-tentoonstelling te Haarlem, 1962, blz. 14.

²⁰ *Collection de M. John W. Wilson, exposée dans la Galerie du cercle artistique et littéraire de Bruxelles au profit des pauvres de cette ville*, Paris, Imprimerie de Jules Claye, Rue Saint-Benoit, 1873.

²¹ Charles Tardieu, 'La collection de M. John W. Wilson', in *Gazette des Beaux-Arts*, 15e jaargang (deel 8), 11, Parijs, 1873, blz. 215-222, 319-336, 390-403; 16e jaargang (deel 9), 1, 1874, blz. 40-51.

²² Charles Tardieu, a.w., blz. 216.

²³ *De Navorscher*, jaargang 1875, blz. 13.

²⁴ Archief Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage, Collectie Van Spaen, nummer 182, deel xiii, folio 146.

²⁵ *De Navorscher*, jaargang 1875, blz. 239.

²⁶ Voor zover niet anders blijkt dank ik de gegevens voor dit hoofdstuk aan de gemeentearchivaris van Haarlem, aan het bevolkingsregister van Hillegom en aan F.A.M. Messing, *Werken en Leven in Haarlem (1850-1914)* (proefschrift), Amsterdam, 1972.

²⁷ De W staat voor Waterloo. Deze tweede voor-naam zal John wel niet direct bij zijn geboorte op 16 Mei 1815 hebben gekregen. De veldslag die de bevrijding van de Nederlanden inluidde, vond n.l. pas een maand later plaats, op 18 Juni.

²⁸ Charles Tardieu, a.w., blz. 215.

²⁹ Behalve Jaspar Schade waren dat de gesig-nceerde en gedateerde portretten van Petrus Scriverius en diens vrouw Anna van der Aar, thans in The Metropolitan Museum of Art te New York; Pieter van den Broecke, die in de catalogus van 1873 nog met 'l'Homme à la canne' wordt aangeduid, tegenwoordig thuishorend in het Kenwood House te Londen; en een vissersjongen, die nu eigendom is van de National Gallery of Ireland te Dublin.

³⁰ Zie noot 22.

³¹ *Nederland's Patriciaat*, 42e jaargang, 1956.

³² Handschrift in particulier bezit.

³³ P.J.J. van Thiel, 'Het Rijksmuseum in het Trippenhuis (1814-1885)' (1) *Bulletin van het Rijksmuseum*, jaargang 28, 1981, nummer 2.

³⁴ Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, deel 11, Kunsthandel Pieter A. Scheen n.v., 's-Gravenhage, 1970.

³⁵ Ik wil hier drs. P. Sol, directeur der Theologische Akademie 'Oud Zandbergen' van het Kerkgenootschap der Zevende-dags Adventisten, dankzeggen voor zijn belangstellende medewerking.

³⁶ Zie noot 22.

³⁷ P.J.J. van Thiel, a.w., *Bulletin van het Rijksmuseum*, jaargang 30, 1982, nummer 2, blz. 66.

³⁸ Charles Tardieu, a.w., blz. 218.

Summary

Only a few weeks after seeing the Frans Hals portrait of Jaspar Schade in the 1962 exhibition in Haarlem, the author came upon it again in the home of Mr. and Mrs. Waller in Utrecht (Figs. 1 and 2, Note 1). He learnt that this particular painting had been in Mr. Waller's family for nearly a century and that it was a copy of the one now in Prague. The story was that the latter had been sold by Mr. Waller's grandfather Beuker from his country-house 'Zandbergen', which he had bought in 1865, to his friend P.E.H. Praetorius, on condition that the latter had a copy painted as a replacement. According to a written statement of 1934 by Mr. Waller's mother, the original by Frans Hals had always been at 'Zandbergen' and there was even a legend that the house would fall down, if it were removed. Her father, who was not interested in paintings according to the statement, had sold it to Praetorius at his request. The family had understood, erroneously as it turns out, that Praetorius had sold it on to Cologne and that it had later gone to America.

In testing the truth of all this the author discovered first that the house is marked with the name of 'Den Heer Schade' on a map of the Utrecht area by Bernard de Roij published by Nicolaas Visser in Amsterdam in 1696 (Fig. 3, Note 4). The road on which it stands had been projected in 1652, Schade being one of those who acquired a parcel of land along it